

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2025-01/047-056>

УДК (UDC) 904 (477.51-21) «12/16»

**NOVGOROD-SIVERSKY IN THE 13TH – 18TH CENTURIES:
ANALYSIS OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH ON THE TOPIC**

Ivan Kedun*

Abstract

The article is devoted to the analysis of the archaeological materials available today on the history of Novgorod-Siversky in the 13th – 17th centuries. Based on the comparison of written sources and the results of recent archaeological research, a new perspective on the current state of archaeological research on the topic is proposed. As a result of the study, the fact is stated that archaeological materials allow us to take a new look at the settlement and functioning of the city in the corresponding period. The aim of the work is to determine the state of archaeological research of the period from the 13th to the 17th centuries, the city of Novgorod-Siversky.

The methodological basis of the study is based on the analysis and verification of previous scientific conclusions with the materials of recent archaeological research.

The scientific novelty of the study lies in the fact that on the basis of recent archaeological materials, promising directions, periods and tasks for further research are determined in the work.

Conclusions. Archaeological research materials indicate the continuation of life in the city after the Mongol invasion, however, further research should reveal the issues of the functioning of fortifications, the number and nature of the population and the economy.

Materials from the 14th – 16th centuries, although occasionally encountered during excavations, do not currently represent the surviving complexes and do not provide an opportunity to fully illustrate this period of the city's life.

Instead, the 17th century is widely covered both in written sources and in archaeologically illustrated series of complexes. Future research should be devoted to an attempt to link the mentioned periods stratigraphically and significantly expand knowledge about the 14th – 16th centuries.

Keywords: Novgorod-Seversky, castle, settlement, fortifications

* Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History and International Relations Mykola Gogol Nizhyn State University, Serviceman of the Armed Forces of Ukraine, Nizhyn, Ukraine. E-mail: Kedunis@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1200-2188>

**НОВГОРОД-СІВЕРСЬКИЙ У 13-18 СТ.:
АНАЛІЗ АРХЕОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМИ**

Іван Кедун*

Анотація

Статтю присвячено аналізу наявних на сьогодні археологічних матеріалів з історії Новгород-Сіверського 13-17 ст. На основі співставлення даних писемних джерел і результатів останніх археологічних досліджень пропонується новий погляд на сучасний стан археологічного вивчення теми. В результаті дослідження констатується факт, що археологічні матеріали дозволяють по-новому поглянути на заселення та функціонування міста у відповідний період. **Метою роботи** є визначення стану археологічного вивчення періоду 13 до 17 ст. міста Новгород-Сіверський.

Методологічна основа дослідження базується на аналізі та верифікації попередніх наукових висновків з матеріалами останніх археологічних досліджень.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі останніх археологічних матеріалів у роботі визначаються перспективні напрямки, періоди та завдання для подальших досліджень.

Висновки. Матеріали археологічних досліджень свідчать про продовження життя в місті після монгольської навали, втім подальші дослідження мають розкрити питання функціонування укріплень, кількість і характер населення та економіку.

Матеріали 14-16 ст. хоч і епізодично зустрічались під час розкопок, втім на сьогодні не репрезентують цілілі комплекси і не дають можливості повністю проілюструвати даний період життя міста.

Натомість 17 ст. достатньо широко висвітлюється як в писемних джерелах, так і проілюстровано археологічно серію комплексів. Майбутні дослідження мають бути присвячені спробі пов'язати зазначені періоди стратиграфічно та значно розширити знання про період 14-17 ст.

Ключові слова: Новгород-Сіверський, замок, посад, укріплення

Цитування: Кедун, І. (2025). Новгород-Сіверський у 13-18 ст.: аналіз археологічного дослідження теми. *Консенсус*, 1, 47-56. <https://doi.org/10.31110/consensus/2025-01/047-056>

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/143>

* кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, військовослужбовець Збройних Сил України, Ніжин, Україна. E-mail: Kedunis@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1200-2188>

Новгород–Сіверський мав важливе значення в історії України, зокрема в період з 13 по 18 ст. Його історія упродовж цього часу була тісно пов'язана зі змінами, які відбувалися в регіоні через вторгнення, політичні союзи та внутрішні конфлікти. Утворений у 10 ст. на місці поселення літописних сіверян, з кінця 11 ст. він став стольним градом одного з найбільших князівств Київської Русі. Своє значення Новгород–Сіверський зберігає і після монгольської навали.

Постановка проблеми. Місто Новгород–Сіверський відіграло вагомую політико-адміністративну роль у середньовіччі, завдяки цьому досить багато разів згадано в писемних джерелах, а археологічні дослідження були присвячені описаному давньоруському періоду. Більш пізні часи лишались поза увагою дослідників. Утім період з кінця 13 до 16 ст. є найбільш таємничим в історії міста, і останні археологічні матеріали дають можливість пролити світло на цілий ряд проблем зазначеного періоду. Саме визначення стану археологічного вивчення періоду дасть можливість скоригувати напрямки майбутніх досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток історіографії даного питання пов'язаний із розвитком археологічних досліджень. Першим увагу на зазначений період звернув І.І. Єдомаха. Він висловив припущення про продовження життя на дитинці і в післямонгольській час¹. Надалі, у 1979–1983 рр. масштабні розкопки в місті здійснювались експедицією під керівництвом А.В. Кузи². Варто зауважити, що саме в складі зазначеної експедиції працювала Л.І. Виногородська, яка вперше детально дослідила пізньосередньовічні матеріали³. На межі 20 та 21 ст. ці роботи були продовжені А.Л. Казаковим, В.П. Коваленко та О.Є. Черненко⁴. Дослідникам вдалось зафіксувати ряд пізньосередньовічних об'єктів та ввести їх у науковий обіг. Починаючи з 2003 року археологічне вивчення давнього Новгород–Сіверська та його округи систематично здійснювалось за участі автора.

Виклад основного матеріалу. За усталеною в історіографії версією, на початку 13 ст. Новгород–Сіверський входив до складу Київської Русі, але після монгольської навали 1239 року місто було спустошене і втратило свою колишню роль як важливий центр князівства. Після цього, як і багато інших руських земель, місто стало залежним від Золотої Орди. На користь такої тези зазвичай наводять як писемні свідчення, так і побіжні свідчення археологічних джерел⁵.

Більшість дослідників спираються на запис 1360 року, який засвідчує, що

¹ Едомаха И.И. Отчёт об археологических раскопках в г. Новгород–Северский в 1960 г. *Научный архив Института археологии НАН Украины*. Ф. экспедиций, № 1960/63. С. 36.

² Куза А.В. Важнейшие города Руси. *Древняя Русь. Город, замок, село*. 1985. С. 73ю

³ Виногородська Л.І. До питання про хронологію середньовічної кераміки з Новгорода–Сіверського. *Археологія*. 1988. Вип. 61. С. 48.

⁴ Черненко О.Є. Нові матеріали до вивчення Новгород–Сіверського Спасо–Преображенського монастиря. *Могилянські читання 2005: Збірник наукових праць / Національний Києво–Печерський заповідник*. К., 2006. С. 555–558.

⁵ Куза А.В. Важнейшие города Руси. *Древняя Русь. Город, замок, село*. 1985. С. 73; Кедун І.С. Новгород–Сіверська фортеця: основні віхи історії. *Ніжинська старовина*. 2016. № 22 (25). С. 145–154.

литовці побачили «тору красну возвышенную, на которой прежеде город столичный Новгородского княжения руський был»⁶. Прийнято вважати, що місто спалено загонами Менгу під час походу 1239 року, коли його військо просувалось від Чернігова до Глухова територією Подесення⁷. Треба відзначити, що інших красномовних слідів погрому міста на сьогодні виявити не вдалось.

Археологічні аргументи також не є беззаперечними. Основним доводом вважається, що шари кінця 13-14 ст. на території дитинця відділені від нашарувань давньоруської доби горілим прошарком. Згідно висновкам авторів робіт, це – свідчення загибелі Новгород-Сіверського від монгольського погрому⁸.

Поряд з вищенаведеним, ще до робіт експедиції А.В. Кузи, І.І. Єдомаха констатував відсутність стерильного прошарку між шарами давньоруського часу та 17 ст., що не могло б свідчити про повне знепліднення міста. Спираючись на таке спостереження, він висловив припущення про продовження життя на дитинці і в післямонгольський час. Також у ході розкопок 1960 р. вдалось зафіксувати частину рову в південно-західній частині міста. Судячи з характеру заповнення І.І. Єдомаха припускав, що з 17 ст. до кінця 18 ст. рів підтримувався у робочому стані⁹. Також згідно матеріалів археологічних досліджень 1979-1983 років у межах пізньосередньовічної фортеці Новгород-Сіверського були виявлені ділянки культурного шару, що містив керамічні матеріали другої половини 13 – 14 ст. Під час розкопок було відкрито декілька археологічних комплексів післямонгольського часу (житлові та господарчі споруди, ями). Серед них уваги заслуговують залишки кількох споруд, досліджених у 1982-1983 роках на території посади в районі сучасної базарної площі.

Одна зі споруд мала, напевно, житлове призначення, про що свідчили залишки глинобитної печі. Котлован майже квадратної форми (розмір – 3,35×3,25 м) був орієнтований кутами по сторонах світу та впущений у материк на 0,5 м. У черені печі знайдено фрагменти кераміки, яку, згідно розробленій Л.І. Віноградською хронології, можна датувати другою половиною 13 – початком 14 ст.¹⁰ У той же час виявлені в заповненні котловану уламки кругових посудин автори досліджень віднесли до 14-15 ст. До післямонгольської доби віднесли і дві господарські споруди. Їх котловани мали прямокутну форму (2,4×2 м; заглиблені в материк до 0,55 м) та були орієнтовані, як і згадане вище житло, кутами по сторонах світу. На підставі керамічних матеріалів автори розкопок віднесли дані об'єкти до 14-15 ст.¹¹

⁶ Бондар О. Замки та фортеці Чернігово-Сіверщини в XV-XVIII ст.: ілюстрований довідник. Київ, 2015. С. 74.

⁷ Черненко О.Є. Нові матеріали до вивчення Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря. *Могилянські читання 2005: Збірник наукових праць* / Національний Києво-Печерський заповідник. К., 2006. С. 555-558.

⁸ Куза А.В. Важнейшие города Руси. *Древняя Русь. Город, замок, село*. 1985. С. 73.

⁹ Едомаха И.И. Отчёт об археологических раскопках в г. Новгород-Северский в 1960 г. / Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф. експедицій, № 1960/63. С. 36.

¹⁰ Віноградська Л.І. До питання про хронологію середньовічної кераміки... С. 48.

¹¹ Коваленко В.П., Куза А.В. Отчёт об исследованиях Новгород-Северского посада в 1982-83 гг. / Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф. експедицій, № 1983/146.

Загалом, треба відзначити досить широку дату (13-15 ст.), визначену для всіх згаданих комплексів у звітах 1982–1983 років. Це логічно пояснюється тим, що на час проведення розкопок хронологія матеріалів даного періоду ще була достатньо розроблена, почасти – відсутністю датуючих знахідок.

Надалі Л.І. Віногородська, спираючись на аналіз керамічних виробів, віднесла дані комплекси до другої половини 13 ст. Зауважимо, що подібні матеріали, знайдені автором під час розкопок на посаді міста в 2016 році, більше того в даному випадку після монгольський шар фактично не стратифікується від давньоруського, відсутні також і сліди пожежі. Така ситуація ще раз засвідчує безперервність життя на досліджених ділянках. Також під час розкопок під керівництвом автора було зафіксовано шари 13-14 ст. на північно-західній ділянці міста, в ур. Заручав'я та в ур. Сухомлинівка.

Окрім цього, на Замковій горі була відкрита ділянка кладовища (у східного валу), яку, виходячи зі стратиграфії, віднесли до 13-14 ст. Дослідники вважали можливим виникнення цвинтарю в самому центрі міста тільки внаслідок його запусіння після значних руйнувань¹². Утім, Л.І. Віногородська вважає, що життя на дитинці швидко відновлюється, про що свідчить наявність у культурному шарі матеріалів кінця 13 – 14 ст.

У результаті розкопок останнього десятиліття було встановлено, що продовжується життя і в найближчій окрузі міста. Про це свідчать матеріали, виявлені під час розкопок О.Є. Черненко 2000 року на городищі біля сучасного с. Путивськ. Вони дозволяють засвідчити існування життя на поселенні в 13-14 ст.¹³ Таким чином припустимо, що адміністративні та господарські зв'язки міста та округи зберігаються і в післямонгольський період.

Загалом, можна констатувати, що традиційне уявлення про запусіння та занепад Новгород-Сіверщини в помонгольський час є недостатньо обґрунтованим. Ймовірно, подальше розширення бази археологічних джерел призведе до його перегляду.

Більше того, скоріш за все на значній території міста воно ймовірно тривало безперервно. Відсутність тут післямонгольських матеріалів може бути пов'язана недостатньою розробкою методики датування матеріалів 13 ст. Вважається, що детальне вивчення відповідних колекцій знахідок може призвести до перегляду їх датування. Втім не виключено значне зменшення кількості населення. На даному етапі досліджень археологічно доведеним фактом можна вважати лише загибель поселення на території Спасо-Преображенського монастиря в середині 13 ст., що, на думку О.Є. Черненко та А.Л. Казакова, являло собою замську резиденцію місцевого князя. Цілком імовірно, що знищення князівської резиденції і стало основою для легенди про спалення міста монголами. У той же час факт монгольського погрому на території міста не підтверджується археологічно.

¹² Куза А.В. Важнейшие города Руси. *Древняя Русь. Город, замок, село*. 1985. С. 53.

¹³ Черненко Е.Е., Кедун І.С. Древнерусское поселение у с. Путивск на территории сельской округи Новгород-Северского. *История и археология восточноевропейской деревни*. Выпуск I. 2011. С. 58-62.

Про існування міста в даний час свідчать і писемні джерела, оскільки Новгород-Сіверський неодноразово згадується в зв'язку з рядом політичних подій. Наприклад, у зв'язку з подіями 1356 р.¹⁴

У 14 ст. Новгород-Сіверський опинився під контролем Великого князівства Литовського. Після битви на Синіх Водах у 1362 році Литва захопила значну частину українських земель, включаючи Новгород-Сіверський. У цей період місто почало відновлюватися. Під 1393 роком знаходимо відомості про осаду укріплень, під час облоги Вітовта: «...аж взяв; там же Корибута з жоною и дѣтми поимал, а побравши скарбы, маетки и риштунки его, замок своими осадил и во всем его панствѣ по мѣстах старосты свои поставил»¹⁵ З літопису зрозуміло, що на 14 ст. фортеця укріплена вежами¹⁶. Також свідчення про значний обсяг вилученого майна та наявність окремої укріпленої частини – Замку.

Культурний шар міста також насичений матеріалами 14–15 ст., що свідчить про активне життя в місті. Одну із досліджених споруд в ході розкопок посаду у 2016 р. можна віднести до 15 ст. У плані вона мала наближену до квадрату форму (2,1×2,2 м). Її котлован був врізаний у материк на 1 м. Судячи з характерного розташування ямок від стовпчиків (в основі стін, по кутах), він мав каркасно-стовпову обшивку. У заповненні котловану фіксувались рештки обваленого перекриття. Під час розчистки споруди було виявлено уламки гончарних посудин 13–15 ст. та плінфи. Звідти ж походять вироби з металу (пряжка, ножі, цвяхи, хрестоподібна ланка ланцюга від панікадила), скла (намистина, уламки браслетів), каменю (пірофілітове пряслице) тощо.

Серед знахідок, які походять із цього об'єкту, окремо слід відзначити хрестик, вирізаний зі стінки керамічної посудини, та стулку енколпіона. Енколпіон має закруглені завершення та дугоподібні елементи середохрестя. На стулці рельєфно зображено Розп'яття, а в медальйонах – напівфігури Богоматері, Іоанна Богослова та архангелів із зерцалами та мерилами. Аналогічні хрести відомі серед старожитностей межі 14–15 ст. Водночас згладжений характер поверхні рельєфу дозволяє віднести його до імітаційних виробів другої половини 15 ст. (за В.Г. Пуцко, 2016)¹⁷. Зауважимо, що в ході згаданих розкопок була зібрана значна колекція фрагментів кругових посудин 13–15 ст. та інших матеріалів 13–17 ст., серед яких уламки кахлів, цегли, гральні фішки, вирізані зі стінок полив'яних посудин, уламок скляного браслету, керамічне грузило, підковку для взуття, ніж та інше.

Утім це мабуть один з найтаємничіших періодів історії міста, оскільки писемні джерела фактично відсутні, або місто згадується в зв'язку з якимись подіями без

¹⁴ Русина О.В. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. К., 1998. С. 81.

¹⁵ ПСРЛ. М., 1975. Т. 35. С. 70–71.

¹⁶ Кедун І.С. Новгород-Сіверська фортеця: основні віхи історії. *Ніжинська старовина* 2016. № 22 (25). С. 145–154.

¹⁷ Пуцко В.Г. Християнська металополастика из окрестностей г. Калуги. *Город Средневековья и раннего Нового времени II (V): археология, история: Материалы семинара*. Ноябрь 2013 г. Тула, 2016. С. 72.

детального огляду, а цілеспрямованих археологічних досліджень даного періоду не проводилось.

З 1500 року місто знову стає центром політичних чвар, і князь Новгород-Сіверський Василій Іванович Шемячич переходить на державну службу до московського князя Івана III (фактично вчинивши державну зраду), що спровокувало чергову Московсько-Литовську війну¹⁸. В результаті місто переходить під вплив Московської держави.

У цей час, ймовірно, місто стає одним із центрів селітроваріння, про що свідчить грамота Івана Грозного 1551 року із забороною змушувати монахів Новгород-Сіверського монастиря робити емчужне діло і возити сміття з дворів до емчужного амбару¹⁹. Таким чином, джерела засвідчують розвиток селітряного виробництва в місті, починаючи з середини 16 ст. Однак, матеріальні свідчення існування цього промислу до останнього часу зафіксувати не вдалось. Першу реальну згадку зустрічаємо в інвентарі Новгород-Сіверського уїзду 1619 року, де зазначено, що на Новгород-Сіверському посаді кілька місяців вироблялася селітра, але на час укладання інвентарю ремісника-селітерника в місті вже не було. П.М. Кулаковський наводить також відомості, що староста Новгород-Сіверського О. Пісочинський наприкінці березня 1635 року продав право варити селітру на городищах Слухів, Вонуч, Бичина, Ярославець, Доманків та інших територіях євреям Мошкові та Давидові Юревим. У квітні цього ж року Мошко вже варив селітру неподалік Путивля в Кишкиних Лозах, на курганах²⁰. Не виключено, що водночас було відновлено виробництво селітри і на міському посаді.

На даний момент єдиним археологічно дослідженим об'єктом, пов'язаним з селітроварінням на території Новгород-Сіверського, є виробнича споруда, досліджена в 2010–2011 роках на міському посаді, в ур. Заручав'я.

Конструктивно споруда складалась із топкової камери та ступінчастого спуску до неї, що знаходився з північно-східного боку. Вона була витягнута вздовж центральної осі захід-схід.

Під час розбірки заповнення споруди було зібрано різноманітний археологічний матеріал, який датується 12–18 ст. Зважаючи на конструктивні особливості досліджуваного об'єкту, його можна інтерпретувати як піч для виробництва селітри, варницю та датувати 17–18 ст.

Хоча за даними писемних джерел існують відомості про наявність селітерного виробництва на «замковій горі» (дитинці), в ході існування якого і було знищено культурний шар на пам'ятці²¹.

¹⁸ Шемячич, Василий Иванович // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп. т.). СПб., 1890–1907.

¹⁹ Кулаковский П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648). К.: Темпора, 2006. С. 359–361.

²⁰ Ibidem.

²¹ Кедун І.С. До питання про розвиток селітерного промислу в Новгороді-Сіверському. *Сумська старовина*. 2014. Вип. XLIII–XLIV. С. 117–122.

У 16 ст. після Люблінської унії 1569 року Новгород–Сіверський увійшов до складу Речі Посполитої. Він став одним із центрів Сіверщини, яка була важливим регіоном на кордоні з Московським царством. Саме в цей час відбувається поширення польської культури та католицької віри, що призводило до конфліктів з місцевим православним населенням.

Під час Хмельниччини (1648–1657) Новгород–Сіверський став частиною козацької держави – Війська Запорозького, під проводом Богдана Хмельницького. Після Переяславської угоди 1654 року місто стало підконтрольним Московській державі, а пізніше увійшло до складу Гетьманщини. Це був час піднесення української козацької культури.

Матеріали зазначеного періоду представлені керамікою та різноманітним побутовим інвентарем (ножі, люльки, підкови, та ін.). Також в ході розкопок зафіксовано ряд археологічних об'єктів, серед яких переважають господарські ями та рештки виробничих споруд.

Особливий інтерес серед досліджених споруд становлять виявлені в 2013 р. на центральній ділянці Замку залишки виробничого комплексу 17 ст. Особлива цікавість знахідки полягає в тому, що вона репрезентує період існування Новгород–Сіверської фортеці модерної доби. У розкопі, закладеному на краю площадки городища, зафіксовано залишки деревино–земляних оборонних споруд, котрі відносяться до цього часу. Особливий інтерес становлять виявлені на центральній ділянці Замку залишки виробничого комплексу 17 ст., де відливались кулі. Тут знайдено рештки споруди з відкритою піччю, в розвалі якої виявлені заготовки для куль – 34 шматки рубленого свинцевого прута, виробничий брак (невдало відлита куля), сплески свинцю. Поруч з цими знахідками, на рівні дерев'яної згорілої підлоги споруди, були виявлені дрібні монети – польські «баратинки» та російські копійки 17 ст. Можна припустити, що функціонування комплексу припадає на час перебування в Новгород–Сіверській фортеці московського гарнізону після входження міста до складу Московського царства. Його існування припинилось внаслідок руйнівної пожежі, можливо – в ході однієї з військових баталій, якими багата історія Новгород–Сіверського козацької доби.

Також у ході досліджень посаду (район базарної площі) 2016 року вдалось зафіксувати декілька об'єктів відповідного періоду. Досліджені об'єкти (споруда та господарські ями) належать до козацької доби та, судячи з усього, мали господарське призначення. На жаль, вони виявились напівзруйнованими перекопами, що не дозволяє визначити їх конструкцію. Під час розчистки решток їх котлованів виявлено уламки кругового посуду, кахлів, цегли–пальчатки (т. зв. «литовка»), вирізані зі стінок полив'яних кругових посудин гральні фішки, люльки для паління тютюну, взуттєві підкови та інше.

У 17 ст., після ліквідації Гетьманщини (1764 рік) і знищення Запорозької Січі (1775 рік), Новгород–Сіверський остаточно увійшов до складу Російської імперії. У цей період він став адміністративним центром Новгород–Сіверського намісництва, а згодом губернії. Місто стало важливим центром торгівлі та ремесел.

Висновки. Таким чином, упродовж 13-18 ст. Новгород-Сіверський пережив численні зміни, пов'язані з різними державними утвореннями та історичними подіями, залишаючись важливим культурним і стратегічним центром регіону.

Підсумовуючи викладене вище, можемо впевнено стверджувати, що матеріали археологічних досліджень свідчать про продовження життя в місті після монгольської навали, втім подальші дослідження мають розкрити питання функціонування укріплень, кількість і характер населення та економіку.

Матеріали 14-16 ст. хоча і епізодично зустрічались під час розкопок, втім на сьогодні не репрезентують цілілі комплекси і не дають можливості повністю проілюструвати даний період життя міста.

Натомість 17 ст. достатньо широко висвітлюється як у писемних джерелах, так і проілюстровано археологічно серію комплексів. Незважаючи на відносно невелику кількість виявлених на сьогодні археологічних об'єктів 17-18 ст., вони мають досить велике наукове значення, оскільки, по-перше, дозволяють по-новому поглянути на заселення та функціонування міста у відповідний період, а по-друге, є лише першим кроком в археологічному дослідженні модерного Новгород-Сіверського і дозволяють визначити перспективні ділянки для майбутніх досліджень.

Таким чином майбутні дослідження мають бути присвячені спробі пов'язати зазначені періоди стратиграфічно та значно розширити знання про період 14-16 ст.

REFERENCES

- Bondar, O.O. (2015). *Zamky ta forteci Chernigovo-Sivercheni v XV-XVIII: ilustrovaniy dovidnik* [Castles and fortresses of the Chernihiv-Siver region in the 15th - 18th centuries: an illustrated guide], 74 [in Ukrainian].
- Edomaxa, I.I. (1960). *Otchot o arxeologicheskix raskopkax v g. Novgorod – Siverskij v 1960 g.* [Report on archaeological excavations in Novgorod-Seversky in 1960] *naukovij arxiv inctitutu arxeologii NAN Ukrainy № 1960/63. 36* [in Ukrainian].
- Kedun, I.S. (2009). *Do pitannj pro rozvitok seliternogo promislu v Novgorod – Siverskij* [To the question of the development of the salt industry in Novgorod-Siverskyi] *Sumska starovina, XLIII-XLIV, 117-122* [in Ukrainian].
- Kedun, I.S. (2016). *Novgorod-Siverska fortetcj: osnovni vixi istorii* [Novgorod-Siversk fortress: the main milestones of history]. *Nizinska starovina, XXII, 145-154* [in Ukrainian].
- Kovalenko, V.P. & Kuza, A.V. (1983). *Otchot ob issledovaniyx Novgorod-Siverskogo posada v 1982-83 g.* [Report on studies of the Novgorod-Seversky post in 1982-83]. *Naukovij arxiv inctitutu arxeologii NAN Ukrainy № 1983/146. 36* [in Ukrainian].
- Kulakovsky, P. (2006). *Chernigovo-Siverchena u skladi Rechi Pospolitoi* [Chernihiv-Sivershchyna is part of the Polish-Lithuanian Commonwealth] 359-361. [in Ukrainian].
- Kuza, A.V. (1985). *Vazhneishye horoda Rusy* [The most important cities of early Rus]. *Drevniaia Rus. Horod, zamok, selo, 73* [in Russian].
- Polnoejh cobranie russkix letopisej (1975) [Complete collection of Russian chronicles]. XXXV. 70-71 [in Russian].
- Putcko, V.G. (2016). *Xristianskaj metaloplastika iz okrestnostej goroda Kalugi.* [Christian Metal Plastics from the vicinity of the city Kaluga]. *Gorod Srednevekovj I rannego Novogo vremeny*

II (V): arxeologij, istoryj. 72. [in Russian].

Vinogradskaj, L.I. (1988). Do pitannj pro hronologiu serednovichnoi keramiki z Novgoroda-Siverskogo [To the question of the chronology of medieval ceramics from Novgorod-Siverskyi]. *Arheologij, LXI*, 48 [in Ukrainian].

Rusina, O. (1998). Siverjnska zemla u skladi Velikogo knjzivctva Litovskogo [Siverska land was the seat of the Grand Duchy of Lithuania], 81 [in Ukrainian].

Chernenko, E.E. (2011). Drevnerusskoe poselenie u s. Putivck na teritorii selskoq okrugy Novgorod-Severckogo [Early Rus settlement near the village. Putivsk in the rural district of Novgorod-Seversky]. *Istoriy i archeologij voctochno evropejskoj derevny*, I, 58–62. [in Russian].

Chernenko, O.E. (2006). Novi materiali do vivchennj Novgorod-Siverskogo Spaso-Preobragenskogo monastirj [New materials before the restoration of the Novgorod-Siversk Spaso-Preobrazhensky Monastery]. *Mogiljnkivski chitannj*, 555–558 [in Ukrainian].